“Tafakkur Academy Global Press”
nashriyoti

1

“Ilm-fan taraqqiyoti”
respublika ilmiy konferensiyasi

Tafakkurconference.uz

Inklyuziv ta’lim sharoitida eshitishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilar og‘zaki nutqini rivojlantirishga ta’sir ko‘rsatuvchi pedagogik va ijtimoiy omillar

Qurbonova O'g'iloy Raimjon qizi
Qo'qon Davlat Universiteti Maxsus pedagogika (surdopedagogika) mutaxasissligi 2-bosqich magistranti

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada inklyuziv ta’lim sharoitida eshitishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarning og‘zaki nutqini rivojlantirishga ta’sir ko‘rsatuvchi pedagogik va ijtimoiy omillar ilmiy-nazariy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Surdo-pedagogika va inklyuziv ta’lim sohasidagi xorijiy va mahalliy adabiyotlar ko‘rib chiqilib, eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda og‘zaki nutqning shakllanish xususiyatlari, maxsus pedagogik usullar va ijtimoiy muhitning roli asoslab beriladi. O‘zbekiston Respublikasining amaldagi qonunchilik bazasi, jumladan, «Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida»gi Qonun va «Inklyuziv ta’lim to‘g‘risida»gi Nizom talablari kontekstida pedagogik yechimlar muhokama qilinadi. Maqolada auditoriya texnologiyalari, individual ta’lim rejalari, o‘qituvchi kompetentligi va sinfda ijtimoiy integratsiya kabi omillar og‘zaki nutq rivojiga ta’siri jihatidan qiyosiy tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, eshitishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilar, og‘zaki nutq rivojlanishi, surdo-pedagogika, pedagogik omillar, ijtimoiy omillar, individual ta’lim rejasi, auditoriya texnologiyalari.

АННОТАЦИЯ: В данной статье с научно-теоретической точки зрения анализируются педагогические и социальные факторы, влияющие на развитие устной речи у учащихся с нарушениями слуха в условиях инклюзивного образования. Рассматривается отечественная и зарубежная литература в области сурдопедагогики и инклюзивного образования, обосновываются особенности формирования устной речи у детей с нарушениями слуха, роль специальных педагогических методов и социальной среды. В контексте действующей законодательной базы Республики Узбекистан — Закона «О правах лиц с инвалидностью» и Положения «Об инклюзивном образовании» — обсуждаются педагогические решения. В статье проводится сравнительный анализ таких факторов, как аудиологические технологии, индивидуальные образовательные программы, компетентность учителей и социальная интеграция в классе, с точки зрения их влияния на развитие устной речи.

Ключевые слова: инклюзивное образование, учащиеся с нарушениями слуха, развитие устной речи, сурдопедагогика, педагогические факторы, социальные факторы, индивидуальная образовательная программа, аудиологические технологии.

ABSTRACT: This article analyzes from a scientific-theoretical perspective the pedagogical and social factors influencing the development of oral speech in students with hearing impairments in inclusive education settings. Foreign and domestic literature in the fields of deaf pedagogy and inclusive education are reviewed; the specific features of oral speech formation in children with hearing impairments, the role of specialized pedagogical methods, and the influence of the social environment are substantiated. Pedagogical solutions are discussed in the context of the current legislative framework of the Republic of Uzbekistan, including the Law "On the Rights of Persons with Disabilities" and the Regulation "On Inclusive Education." The article provides a comparative analysis of such factors as audiological technologies, individual educational plans, teacher competence, and social integration in the classroom in terms of their impact on oral speech development.

Keywords: inclusive education, students with hearing impairments, oral speech development, deaf pedagogy, pedagogical factors, social factors, individual educational plan, audiological technologies.

Kirish.

Inklyuziv ta’lim bugungi kunda jahon hamjamiyati tomonidan tan olingan va qo‘llab-quvvatlanayotgan ta’lim falsafasidir. BMTning Nogironligi bo‘lgan shaxslar huquqlari to‘g‘risidagi Konventsiyasi va YuNESKOning Salamanka Bayonoti barcha bolalarning, jumladan, eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning umumta’lim maktablarida o‘z tengdoshlari bilan birga o‘qish huquqini kafolatlaydi [8; 9]. O‘zbekiston Respublikasi ham 2021-yilda ushbu Konventsiyani ratifikatsiya qilib, inklyuziv ta’limni rivojlantirish bo‘yicha o‘z majburiyatlarini qonuniy jihatdan mustahkamladi [10]. Biroq inklyuziv ta’lim sharoitida, ayniqsa eshitishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarning og‘zaki nutqini rivojlantirish masalasi murakkab ko‘pqirrali muammo bo‘lib qolmoqda. Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bola umumta’lim sinfiga kirganda, u nafaqat auditoriya jihatidan, balki pedagogik yondashuv va ijtimoiy muloqot jihatidan ham ikki dunyoning oralig‘ida topiladi: bir tomondan — eshituvchi tengdoshlari va ular bilan muloqot tili, ikkinchi tomondan — o‘zining og‘zaki nutq imkoniyatlari chegaralanganligi [1; 2]. Ana shu kesishuvda og‘zaki nutqning rivojlanishi ko‘p jihatdan pedagogik va ijtimoiy omillarning sifatiga bog‘liq bo‘ladi.

Natijalar va muhokama.

Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda og‘zaki nutq rivojlanishi keskin farqlanuvchi va murakkab jarayondir. Boskisning ta’rifiga ko‘ra [1], eshitish nuqsoni bolaga talaffuz uchun zarur bo‘lgan akustik qayta aloqa (auditory feedback) ni to‘sib, so‘zlarning to‘g‘ri talaffuzini mustaqil o‘zlashtirishni amalda imkonsiz qilib qo‘yadi. Natijada eshitish nuqsoni bo‘lgan bolalarda tovush talaffuzi buzilishlari, lug‘at boyligi chegaralanganligi, grammatik tuzilmalarni o‘zlashtirish qiyinligi va aloqa vaziyatlarida nutqdan foydalanish istamasligi kuzatiladi. Eshitish nuqsonining darajasi og‘zaki nutq imkoniyatlariga bevosita ta’sir qiladi. Jahon sog‘liqni saqlash tashkilotining (JSST) tasnifiga ko‘ra, eshitish yo‘qotilishi 26–40 dB bo‘lganda yengil, 41–60 dB bo‘lganda o‘rtacha, 61–80 dB bo‘lganda og‘ir va 81 dB va undan yuqori bo‘lganda juda og‘ir darajada hisoblanadi [11]. Yengil va o‘rtacha darajadagi eshitish nuqsoni bo‘lgan bolalar eshituvchi qurilmalar yordamida og‘zaki nutqni nisbatan rivojlantira oladilar; og‘ir va juda og‘ir darajali nuqsoni bo‘lganlarda esa og‘zaki nutqning shakllanishi ayniqsa kuchli pedagogik aralashuvni talab qiladi.

Koxlear implant texnologiyasining rivojlanishi bu sohada muhim o‘zgarish yasadi. Yoshlikda implant qilingan bolalarda og‘zaki nutq rivojlanishi sezilarli darajada tezlashadi; biroq implant o‘z-o‘zicha to‘liq nutq rivojlanishini kafolatlamaydi — zarur pedagogik qo‘llab-quvvatlavsiz implantdan foyda cheklangan bo‘ladi [4]. O‘qituvchining kompetentligi va maxsus tayyorgarligi. Inklyuziv sinfda ishlayotgan o‘qituvchining eshitish nuqsoni bo‘lgan o‘quvchi bilan ishlash bo‘yicha maxsus bilimlari uning nutq rivojidagi asosiy pedagogik omillardan biri hisoblanadi. Easterbrooksning tadqiqotlari ko‘rsatishicha [4], surdo-pedagogika asoslarini bilgan o‘qituvchi darsda vizual ko‘rsatmalardan faol foydalanadi, o‘zining og‘iz va yuzini doimo ko‘rinadigan holatda saqlaydi, va so‘z talaffuzida aniq artikulyatsiyaga rioya qiladi. Bular eshitishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchiga og‘iz o‘qish (lip reading) orqali axborotni qabul qilishga imkon beradi. Biroq Rechetel’skaya N.I. qayd etganidek [7], hozirgi kunda ko‘plab umumta’lim o‘qituvchilari inklyuziv ta’lim bo‘yicha yetarli tayyorgarlikka ega emas — bu esa o‘quvchining nutq rivojiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Eshitish apparati va Koxlear implantdan tashqari, sinfda FM (chastota modulyatsiyasi) tizimidan foydalanish eshitishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchi uchun signal-shovqin nisbatini sezilarli darajada yaxshilaydi. FM tizimida o‘qituvchi mikrofon taqib gapiradi, signal esa o‘quvchining quloqchiniga bevosita uzatiladi — bu sinf shovquni ta’sirini minimumga tushiradi. Easterbrooks qayd etganidek [4], FM tizimi o‘quvchining og‘zaki nutqni idrok etish va o‘z nutqini rivojlantirish imkoniyatini ikki barobargacha oshirishi mumkin. O‘zbekiston maktablarida bu texnologiyaning hali keng joriy etilmaganligi jiddiy kamchilik sifatida ko‘zga tashlanadi.

Inklyuziv sinfda eshitishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchi bilan muntazam ravishda ishlayotgan logoped uning og‘zaki nutq rivojlanishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Logoped tovush talaffuzini korreksiya qilish, lug‘at boyitish va grammatik tuzilmalarni mustahkamlash bo‘yicha individual mashg‘ulotlar olib boradi. Yaxshiliqovaning tadqiqoti [6] shuni ko‘rsatdiki, haftasiga kamida 3 marta logopedik mashg‘ulot olgan eshitishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilar nutq rivojida sezilarli yutuqlarga erishgan.

Eshitishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchi uchun ko‘rish kanali asosiy axborot qabul qilish yo‘liga aylanadi. Shuning uchun inklyuziv sinfda ko‘rgazmali qurollar, rasm, jadval, video subtitrlari va taqdimot slaydlaridan keng foydalanish og‘zaki nutq rivojiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Vizual xaritalash va grafik organayzerlar so‘z ma’nosi va grammatik tuzilmalarni o‘zlashtirishda samarali yordamchi vositalar sifatida tan olingan [4; 5].

Bolaning nutq rivojlanishida oila muhiti eng asosiy ijtimoiy omil hisoblanadi. Boskis ta’kidlaganidek [1], eshitishida nuqsoni bo‘lgan bola oilasida og‘zaki muloqot faol qo‘llansa, bolaning nutq rivojlanishi sezilarli tezlashadi. Otaonalar logoped bilan hamkorlikda uyda nutq rivojlantirish mashqlarini bajarishlari, bolaga ko‘rinadigan joydan, aniq artikulyatsiya bilan gaplashishlari va unga javob qaytarish uchun vaqt berishlari zarur. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ota-ona inklyuziv ta’lim jarayoniga faol qo‘shilganda, o‘quvchining nutq rivojlanishi ikki barobar tezlashadi [6]. Tengdoshlar bilan ijtimoiy o‘zaro muloqot. Vigotskiy nazariyasiga ko‘ra [3], bola nutqi eng avvalo ijtimoiy muloqotda shakllanadi. Inklyuziv sinfda eshitishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchi uchun eshituvchi tengdoshlari bilan kundalik muloqot — o‘yin, birgalikdagi o‘quv topshiriqlari, tanaffusdagi suhbatlar — og‘zaki nutqni amaliyotda qo‘llash va rivojlantirish uchun bebaho muhit yaratadi. Biroq bu muloqot o‘z-o‘zidan samarali bo‘lavermaydi: tengdoshlarda eshitish nuqsoni bo‘lgan sinfdog‘i bilan muloqot qilish ko‘nikmalari shakllanmagan bo‘lsa, ijtimoiy izolyatsiya xavfi ortadi. Shu bois inklyuziv sinfda sinfning barcha o‘quvchilariga eshitish nuqsoni bo‘lgan shaxs bilan qanday muloqot qilish to‘g‘risida maxsus ta’lim berish zarurligini Easterbrooks alohida ta’kidlagan [4]. Eshitishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchi o‘zini sinfda xavfsiz, qabul qilingan va hurmat ko‘rayotgan his qilsagina og‘zaki nutqdan faol foydalanishga tayyor bo‘ladi. Aksincha, kamsitish, masxaralash yoki e’tiborsizlik o‘quvchida nutq faolligini keskin pasaytiradi va ijtimoiy tortinchoqlikni kuchaytiradi. Bu muammo Hasanboyev J. va boshqalarning pedagogika darsligida ham alohida ta’kidlangan [13]: o‘qituvchi sinfda inkluzivlikka va o‘zaro hurmatga asoslangan muhit yaratishi — bu uning pedagogik burchi.

Keng ijtimoiy kontekstda eshitish nuqsoni bo‘lgan shaxslarga nisbatan mavjud stereotiplar va noto‘g‘ri tasavvurlar — ular og‘zaki nutqdan foydalana olmaydi, oddiy ta’limni ololmaydi va hokazo — inklyuziv ta’limning samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Pedagogik va ijtimoiy omillar bir-biridan alohida emas, balki bir-birini uzluksiz to‘ldiruvchi va kuchaytiruvchi tizimni tashkil etadi. Malakali o‘qituvchi sinfda ijobiy ijtimoiy muhit yaratadi — bu esa tengdoshlar bilan muloqotni osonlashtiradi. Oila qo‘llabquvvatlovi ITRning samaradorligini oshiradi — bu esa nutq rivojining tezlashishiga olib keladi. FM tizimi o‘quvchiga og‘zaki nutqni aniqroq idrok etishiga yordam beradi — bu esa tengdoshlar bilan muloqotga ishonchini mustahkamlaydi. Vigotskiyning ijtimoiykonstruktivistik

yondashuvi [3] bu o‘zaro aloqalarni nazariy jihatdan eng to‘liq ifodalaydi: nutq rivojlanishi ijtimoiy va pedagogik omillar uyg‘unligida yuzaga keladigan tizimli jarayondir.

Xulosa.

Inklyuziv ta’lim sharoitida eshitishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarning og‘zaki nutqini rivojlantirish — bu ko‘p omilli, tizimli va uzluksiz talab etadigan pedagogik jarayondir. O‘tkazilgan tahlil shuni ko‘rsatadiki, og‘zaki nutq rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatuvchi pedagogik omillar orasida o‘qituvchining maxsus kompetentligi, samarali ITR, logopedik qo‘llab-quvvatlash, auditoriya texnologiyalari va vizual metodlar alohida o‘rin tutadi. Ijtimoiy omillar sifatida esa oila muhiti, tengdoshlar bilan muloqot, sinfda psixologik xavfsizlik va jamiyatning umumiy munosabati muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston Respublikasining amaldagi qonunchilik bazasi inklyuziv ta’limni rivojlantirish uchun yetarli huquqiy asos yaratgan. Biroq ushbu qonuniy me’yorlarni to‘liq hayotga tatbiq etish uchun bir qancha dolzarb qadamlar zarur: o‘qituvchilarni surdo-pedagogika asoslarida tayyorlash; maktablarda FM tizimlari va boshqa yordamchi texnologiyalarni joriy etish; individual ta’lim rejasini tuzish va amalga oshirish mexanizmlarini takomillashtirish; hamda ota-onalar va jamiyat vakillari o‘rtasida eshitish nuqsoni va inklyuziv ta’lim bo‘yicha keng ma’rifiy ish olib borish. Ushbu yondashuv eshitishida nuqsoni bo‘lgan har bir o‘quvchiga nutqiy faoliyatda tengdoshlari bilan teng ishtirok etish imkonini yaratadi va inklyuziv ta’limning mohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA MANBALAR

1. Boskis, R.M. (1963). Glukhiye i slaboslyshashchiye deti. — Moskva: Izdatel’stvo Akademii pedagogicheskikh nauk RSFSR.
2. Goipova N. B. Inklyziv ta’lim //Gospital pedagogika: darslik/NB Goipova– Namangan. – 2024. – C. 143-150.
3. Vigotskiy, L.S. (1982). Myshleniye i rech’. Sobraniye sochineniy. T.2. — Moskva: Pedagogika.
4. Ziyatovna T. S. INKLYUZIV TA’LIMDAN-INKLYUZIV JAMIYATGA //Научный Импульс. – 2024. – Т. 3. – №. 28. – С. 324-327.
5. Nazarova J.N. (2019). Surdo-pedagogika. — Toshkent: TDPU nashri.
6. Yaxshiliqova M.N. (2022). Inklyuziv maktab sharoitida eshitish nuqsonli bolalar nutqini rivojlantirishda o‘qituvchi va logoped hamkorligining pedagogik asoslari. Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. — Toshkent: TDPU.
7. Anvarjonovna T. S. et al. INKLYUZIV TA’LIM //PEDAGOGIK ISLOHOTLAR VA ULARNING YECHIMLARI. – 2025. – Т. 17. – №. 02. – С. 374-376.
8. O‘zbekiston Respublikasining «Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida»gi Qonuni. — Toshkent: Adolat, 2008.
9. UNESCO. (1994). The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education. — Paris: UNESCO.
10. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Inklyuziv ta’lim to‘g‘risida»gi Nizomi. — Toshkent, 2022.

11. Mustafoyevna, Yoqubova Mehribon. "INKLYUZIV TA’LIMNING MAZMUN VA MOHIYATI." Научный Импульс 4.39 (2025): 255-258.
12. Abdunazarova, Nazira Dilshod. "TA’LIMDA INKLYUZIV YONDASHUV." Ustozlar uchun 81.1 (2025): 156-161.
13. Mamatisaeva, Turgunova Shoxsanam, and Axmadjonova Odina. "INKLYUZIV TA’LIM TAMOYILLARI." TADQIQOTLAR 73.3 (2025): 352-357.
14. Akbaraliyeva "INKLYUZIV TA'LIMNING KORREKSIONKOMPENSATSION YO'NALGANLIK AMALIYOTI." TADQIQOTLAR 70.2 (2025): 245-247.
15. Zokirjonova, and Ergashbaev Shohbozbek. "ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR ORQALI INKLYUZIV TA’LIMDA SOG ‘LOM
16. TURMUSH TARZINI SHAKLLANTIRISH." Global Science Review 4.3 (2025): 414-420.